

FIGYELŐ

RÍTUS ÉS SZABADSÁG

Takács Zsuzsa: *Viszonyok könnye*
Jelenkor, Pécs, 1992. 132 oldal, 99 Ft

Az *Újhold*-as első nemzedék árnyékban működő kiváló íróinak árnyékában az elmúlt évtizedekben kialakult egy polgári értékeket hangsúlyozó, sem művészi, sem társadalmi forradalomra nem ösztökélő, önmagának elégséges, láthatatlan mentális egységben gondolkodó laza írói csoport. Ennek a jobbdán városon született, városban élő, az adott intézményrendszerbe mérsékelt lelkesedéssel beilleszkedő, hivatalosan nem tiltott, de kevesek számára jelentékeny írói csoportnak egyik fontos jegye az volt, hogy igyekezett kialakítani – művészetében és magánéletében egyaránt – az autonómiának azokat a szűkös szabadságtereit, amelyekben önmagával azonos és maradandónak gondolt értékrendet mutathat föl. Ezek az alkotók kevés szóval beszéltek, dimenziójuk mélyebb volt, mint a retorikájuk, korlátozták mondandójukat a lényeges részlegesre, s a színpalak mögé utaltság és várakozás stádiumaiban is megőrizték meggyőződésüket egy individuális, meghatározott közönségnek szóló művészet iránt. S most egyszerre úgy tűnik, hogy többüknek „ideiglenes”, hosszú ideig méltatlanított művészete valamely rettenetes nagyszerűség szövevényeként bukkan elénk, olyan leletként, amit előbb finomecsettel meg kell tisztítani, majd patikamérlegre kell tenni, utána nagyító alá, s azután föl lehet jegyezni egyedi sajátosságait. Legyen szabad itt elővételeznem egy gyanúmat: Takács Zsuzsánál is azért ölthetett ilyen plasztikus formát a szerelmi érzés, mert ez volt az egyetlen, egészében megőrizhető identifikációs lehetőség a költő – s nyilván a polgár számára is.

A kötet első felében összegyűjtött szerelmes versek azt sugallják, hogy a mindennapi szokás föld alatti vágányam sodródó lírai alanynak olyan rejtett, de szilárd érzelmi

alagútrendszere van, amely képes őt átsegíteni minden külsőleges ostromzáron. A polgári életforma diszletei közt (lépcsőház, nyelvóra, fikusz, egyetemi hallgató stb.) zajló, spirituális neuralgiáktól sem mentes, olykor regresszív érzelmi teret egy nyugtalanító, néha számonkérő, fiktív férfi identitása tölti ki, aki ki-be jár esztendőkből, éjjelekből-nappalokban, háború és béke idején, tegnap és holnap. Van ezekben az epizódok, kihagyásokkal ábrázoló, ugrásszerű tizenkét sorosokban valami javasasszonyi vonás, de míg például Pilinszky „szerelmes” helyzetei vakító élességű költői manőverezések, addig Takács Zsuzsa álom-életképeinek epikai súlya és közvetlenül emberi légköre van. Noha a költemények előterében általában tompa fény világít (többször holdfény vetül késő őszi, esős, éjszakai tájra, mint például az EGY ISMERETLEN, BALLONKABÁTOS FÉRFI JÖN című versben, vagy ennek a ciklusnak egyik legszeresebb darabjában, a BETEG VERS-ben), fagy van, esik, többnyire búcsúzást emlegetnek (a *kabát* a költőnek kedvenc kifejezése), vagy egy omladozó vakolatú lépcsőház bukkan elénk, vagy éppen a nem létezők (az emlékezet törzsvendégei) ülnek körül az ágyat, s faggatóznak, vagy a sérült fikusz levézetére esik pillantás: mégis érzékeljük a keservek mögött azt a feminin költői magánrezervátumot, amely a világnak védtelenül kiszolgáltatott tudat titkos menedékhelyéül szolgál. Ha szabad azt mondani: ezek a versek implodálnak, befele robbannak, s a lírai hős lélektani ikonkultuszából csupán annyit árulnak el, amennyi a mi távolabbi részvételünkhöz okvetlenül szükséges.

Van ebben az emlékezésben valami góti-kus elem: örökké folajzott a közvetlen alkalomra, örökké megtartóztató az eszmény tisztaságának érdekében. A szerelem itt olyan gyümölcsként jelenik meg, amely inkább táplálék, mintsem élvezet. Minthogy azonban ez a „szerelmi ünnep” folyamatosan az emlékezés függőnye mögött zajlik, a nemlétebe szorított főhős, akit főszerepre rekrutálnak, tá-

voli, szinte embertelen aurát kap, s úgy tűnik, itt nem is egy férfi és egy nő szerelméről van szó, hanem egy olyan egyszemélyes áldozatról, amelyben versről versre fogadalmi gyertyákat gyújtanak meg egy ismeretlen emlékezetére.

Az egyes emlékek, amelyek csak jelzésszerűen mutatkoznak meg, egy láthatatlan pont körül megélelnétek és démonivá avatják a tudatot: e csekélyre redukált, sűrített mozgalmasságból születik ez a költészet. Ellenkezőleg azonban azt is mondhatnám: minden fokozottsága ellenére van benne valami amazonszerű deszexualizáltság. Nem női, hanem feminin: nem ismer megtermékenyülést, szerves növekedést, „anyatermészetű” folyamatokat, hanem a szenvedély ellenére szeret, észrevétlenül, egy pillanat alatt célja felé ugorva. Nem jelentősége, hanem funkciója van itt a szerelemnek: egyetlen megnevezett vehikuluma a félelemben s a félelemért elmorzsolt egzisztenciának. Ezért van – szerkezetileg – egyetlen főszereplője, ezért lehet más főszereplője is (gondoljunk például az ÁTVÁLTOZÁSOK című költeményre).

Ami a kötet formai jegyeit illeti, három érdekességet kívánok megemlíteni.

Első pillantásra látható, hogy Takács Zsuzsa költeményei egy tömbből vannak kifaragva, s nem ragasztgatással, hosszadalmas szökeresés révén alakulnak: saját szövegnyomat – mely nyilván egy egész élet keresésének eredménye – nem egyes ihletalkalmak kiszákmányolásával igyekszik gyarapítani. Ritkán van „riadó” a szövegben: mondatformálása inkább rideg és érdes, mintsem látványos és leleményt hajhászó. Ami ezeknek a nyelvi alakzatoknak biztosságot ad, az a sorokba rejtett, tompított antikós ritmizálás. Nem elegendő itt azt mondani, hogy a szövegek négy háromsorosra tagolódnak, hiszen a terzina egyéb kívánalmái hiányoznak, s a hármas tagolásnak nincsen önmagában semmilyen benső szükségzerűsége. Viszont ha például az ÍRD MEG A VERSET ÉS MENERÜL! ötödik sorát tekintjük, nyomban fölfülelünk az egy lábbal megkurttított catullusi tizenegyes emlékezetes dallamára. Vagy lapozd föl a RÁJOTTEM, HOGY FÉLEK A CSONDTÓL MOSTANÁBAN második sorát („*Ha csönd, bármikor az eszembe juthatsz...*”), s előtted áll ennek a klasszikus, a magyar irodalomban ritka sorformának tiszt-

ta alakja. Egyebek felsorolása helyett megemlítem, hogy az antik ritmustöredékek olykor csoportosan is megjelennek, mint például a SZINTE SZERELMES VERS-ben: a harmadik sorban a „*mint romlott, gyönyörű...*” szekvenciában (ugye, megcsendül *fülünkben* mindannyiunk közös violinkulcsa: „*Hervad már ligetünk...?*”), majd a negyedik sorban egy tiszta feles hexameter, vagy később a hatodikban egy csaknem tiszta háromnegyed hexameter. Több hasonló zenei-ritmikai betétet lehetne itt idézni.

Egy másik művészi fogás: az igekötők dinamizált, inverzív használata. Takács Zsuzsa itt a mozgalmasságnak, az „ige dolgoztatásának” szokatlanul eredeti formáit teremti meg. Nem állítom, hogy ez a fogás a hagyományban ismeretlen (utalok József Attila NAGYON FÁJ című versének huszadik-huszonegyedik szakaszára, de megemlíthetném Pázmány Péter prédikációit is...), mégis figyelemre méltó, hogy itt egy modern költő ismét tudatosan alkalmazza mesterségének némely rég sutba vetett eszközét. Elégedjunk meg egyetlen szemléltető példával: az ELŐSZOR CSAK ENNI NEM VOLT KEDVEM című költemény negyedik sora így hangzik: „*A telefon, a taxi, a kórház ideje eljött.*” Ebben a kijelentésben nincsen semmi meglepő: a költő nyelvhasználatára általában is jellemző bizonyos darabosság, ösztövérség. De azáltal (s olvaszuk el összefüggően az egész költeményt), hogy a sor végére, a kiemelt alanyok mögé – mint egy vészjósló orvosi zárójelentést – kiakasztja az inverzív igekötős igét, váratlanul távlatot képes kölcsönözni ennek a puritán mondatnak. Ez a sor nem pusztán megállapít valamely befejezett tényt, hanem egy befejezett ténynek keserveit képes földézni és emlékezetünkbe vésní.

Vannak a kötetben olyan részek is, ahol ez a mondatvezetési szeszély nem jár megnyugtató eredménnyel, s az egyes mondattagok mintha hátat fordítanának egymásnak. A RESENTIMENT első két versszakával változatlanul birkózik a recenzens. Vagy a HOGY ARCÁRA VÁGYIK AZ ARC, AZT SÁPADTSÁGA című vers első két sorában több fényt igényelne. Összességében azonban azt lehet mondani, hogy Takács Zsuzsa a magyar versmondattal egy egyéni, „pangó” típusát hozta létre: nem mindig tetszetős szót választ, de szavait

mindig képes „helyzetbe hozni”. S művészi-
leg végső soron helyesen cselekszik: a költő
feladata nem csupán az, hogy megragadja a
„lírai mondandót”, hanem az, hogy az olva-
sóban újratertse azt.

Dióhéjban érinteni szeretnék egy harma-
dik alkotástechnikai elemet. Takács költésze-
tére egy bizonyos dialektikus kompozicioná-
lis atomokra épülő beszédmód jellemző. En-
nek a technikának iskolapéldája az EGY ISME-
RETLEN, BALLONKABÁTOS FÉRFI JÖN. Egymás-
nak feszülő erővektorok egyetlen feszes kö-
tege ez a költemény. Egy *férfi jön szembe egy
nővel; khalt az utca, de a férfi mosolyog; a férfi
ismeretlen, de szeretik; a holdfogyatkozás teljes;
egy hálógy borította szem nézett; a szennyos város
a szerelmesekkel; egymással szemben ülnek az is-
meretlen szerelmesek; elege lett a holdnak* (mely bevilágítja az éjszakát) *a homályból*. A
költeményben alig-alig történik valami, nem
mesél el – mondjuk – egy kerek történetet,
a szöveg nincs megfejelve valamely éles csat-
tanóval vagy ügyesen elhelyezett állítással, s
a verset mégis körülveszi valamilyen harang-
szerűen zárt atmoszféra és szelid sugalmas-
ság. Ennek a hatásnak legfontosabb eleme
éppen ez a huzaloz, ellentétesen fonatos vers-
építkezés, amely Takács többi szövegeinek is
sajátossága. Technikájának egyik kedvező kö-
vetkezménye az, hogy a szövegekben a lázas
túlfűtöttségnek nyoma sincsen: inkább távol-
ságot teremt maga és saját élménye, maga és
olvasója között. Ugyanakkor közvetíteni tud-
ja az öntranszcendálás tapasztalatát: azonos-
ulását azzal a szellemi és érzelmi szférával,
amelyből költészete hajszálgyökerekkel táp-
lálkozik.

A kötet második felében ennek a költészet-
nek igazi szellemi barlangrendszerébe belé-
pünk (hogy mondatom szórendjével és az el-
tévedt igekötővel megidézsem a költőt). Ben-
sőleg megszervezett szövegek egész sorával
van itt ismerkedésünk: az egyes művek nem
csábítanak többé kíváncsi pillantásra szom-
szédjaik felé. Ezek a költemények szellemileg
megalapozott, részleteikben érzékletes, egé-
szüket tekintve elvont látomások. Racionali-
táson túlterjedő világosságuknak, statikus szí-
goruknak hatása alól nehezen lehet szabadulni.
Kétségtelen, hogy ezekben a művek-
ben hosszú esztendőket hitbéli, történelmi, ér-
zelmi, hivatásbéli tapasztalata rejlik. Elkülö-

nitve, életanyaggal megterhelten ki vannak
helyezve (azaz: át vannak lényegítve) egy
imaginárius térbe, amelyből már csak közve-
tett energiáknak szibillikus parancsait vagy
szenvedélytelen közléseit halljuk. Takács Zsu-
za költészetének lényeges mondandóit szin-
te egy második tollal írja: nem konkrét szem-
léleti anyagot rögzít („*Csak az elvont dolgok gyö-
törnek igazán...*”), hanem – éppen kézműves-
ségi igyekezetével – olyan önálló „*mágikus te-
kerceket*” hoz létre, amelyek ugyan az eszten-
dők mélyéből származnak, mégis már az
időtlenység tartozékai. Csaknem minden sor
magába zárkózik, viseli terhét, közölni szeret-
né azt a tartalmat, ami mögötte van: miköz-
ben láthatatlan szálakkal még visszakapaszkod-
dik a közvetlen tapasztalatba, művésztette
különített pontosságával már azt az objektív
nyelvi sávot érinti meg, amelyben minden
emberi élet közös értelme kimondható. Még
a széles hálóvetésű, súlyos versek mellé (ÁT-
RENDEZÉS, AZ UTOLSÓ SZALMASZÁL, AZ ÉREM
MÁSİK OLDALA, ANIMA, VÉGTÉLEN ÓRÁN, NE
HARAGUDJ, HOGY NEM SZÓLTAM ELŐRE, A LEG-
BELSŐ SZOBÁBAN, EMELJÉTEK FÖL SZÍVETE-
KET!) beépített kisebb darabokban is érezni a
félreérthetetlen egzisztenciális nyomatékot,
annak az általánosan emberi-művészi törek-
vésnek a nyomát, amely a versben látja az
élet centrális nyereségének egyik formáját, s
minden sikert vagy kudarcot a versbe (a *tel-
jesített* versbe) kíván belefoglalni. Helyszüke
miatt csak egy kis kilencsorost idézek, szem-
léltesse ez Takács Zsuzsa érett művészetét
(MÉRT AKAR A SZÍVEM KIVETNI):

*„Mért akar a szívem kivetni
magából, ahogy a görnyedő test
az érett magzatot? A duzzadt
szemhéjű nő a túlnőtt tehertől
szabadulni vágyik, de nem tud.
Hiába küldik a fehércsempés
folyosóra, járkaljon föl-alá,
bár fájásai már diadalmassak
s a másik dicsőségét hirdetik.”*

Szigorú szellemiség igazgatja ezt a költésze-
tet: az elérhetetlenre törekszik, s közben az
eredetiség ritka fokozatait éri el. A teljesség
felé mozgatja a magyar költői nyelvet.

Báthori Csaba